

**MINISTERIE VAN
VOLKSGEZONDHEID
IN SURINAME**

**COVID-19 PREVENTIE PROTOCOL
VOOR
LIJKBEWASSING
EN
BIJBEHORENDE CEREMONIES**

PROCEDURES

VERSIE 3.0

In opdracht van
**MINISTER VAN VOLKSGEZONDHEID IN
SURINAME**

Drs Amar Ramadhin

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1. Informatie voor de nabestaanden en medewerkers	5
2. Technische en organisatorische aanpassingen	7
2.1. Technische aanpassingen.....	7
2.1.1. Hygiëne	7
2.1.2. Stickermarkeringen	7
2.1.3. Fysieke afstand	8
2.1.5. Ventilatie, Luchten en verkoeling	8
2.2. Organisatorische aanpassingen.....	9
2.2.1. Hygiëne - Algemeen.....	9
2.2.2. Hygiëne bij lijkbewassing van personen NIET overleden aan COVID-19	10
2.2.3. Hygiëne bij lijkbewassing van personen overleden aan COVID-19.....	11
2.2.4. Hygiëne bij de speciale rituele handelingen bij afscheidsceremonies	12
2.2.5. Hygiëne bij het nemen van afscheid.	12
2.2.6. Fysieke afstand	13
2.2.7. Personeelsmanagement	13
2.2.8. Bezettingsgraad personeel en nabestaanden	13
2.3. Educatie van het personeel en communicatie	14
3. Instructies voor medewerkers.....	15
3.1. Maatregelen voor het betreden van de werkvloer.....	15
3.2. Maatregelen op de werkvloer	15
4. Stappenplan bij een infectie van medewerkers	16
4.1. Instructies voor zieke medewerkers	16
4.2. Instructies voor COVID-19 suspecte medewerker aan het werk	16
5. Instructies voor de nabestaanden.....	17
5.1. Instructie voor de nabestaanden	17
5.2. Instructies voor COVID-19 suspecte nabestaande	17
6. Checklist voor de verantwoordelijken.....	18
Literatuurlijst.....	19
Bijlage 1: Decontaminatie	20

Inleiding

De COVID-19 epidemie heeft sinds 13 maart 2020 Suriname ook in de greep. De laatste weken is het aantal COVID 19 positieven sterk toegenomen. De bevolking wordt de voorbije weken zwaar getroffen door de verspreiding van het virus en de sterfte t.g.v. COVID-19.

Door de Minister van Volksgezondheid drs. Amar Ramadhin is gevraagd aan de Protocollen Commissie COVID 19 Nieuw Normaal richtlijnen te ontwikkelen ten behoeve van de veilig lijkbewassing en uitvoering van de bijbehorende ceremonies bij overlijdens.

Door de toepassing van een veilig protocol kunnen de rituelen zodanig worden uitgevoerd, dat er troost geboden wordt aan de nabestaanden, terwijl respect wordt betoond aan de overledene zonder risico op COVID-19 infectie.

Lijkbewassing en het nemen van afscheid overeenkomstig culturele rites en de geloofsovertuiging van de overledene is met toepassing van dit protocol, toegestaan

Deze richtlijn beschrijft de postmortale zorg aan mensen die gestorven zijn aan **COVID-19** of aan **een Non COVID-19 ziekte** en is gebaseerd op de huidige beschikbare informatie.

Dit document is bedoeld als (dwingende) aanbevelingen voor veilige lijkbewassing en uitvoering van de bijbehorende ceremonies in Suriname ten tijde van de COVID-19 epidemie met inachtneming van de COVID-19 hygiëne maatregelen en de nodige beheersmaatregelen.

Commissie heeft gewerkt o.a. met de onderstaande documenten

- **Protocol voor lijkbewassing en bijbehorende ceremonies ten tijde van COVID-19. Drs. S. Goedhoop, huisarts. 9 augustus 2020**
- **Richtlijn postmortale zorg COVID-19. Drs. M. Chan, Patholoog. 25-03-2020**

Aanpassingen in dit protocol zijn gedaan aan de hand van CDC- en RIVM- richtlijnen en aangepast naar de praktijk realiteit in Suriname.

U dient er rekening mee te houden dat de informatie omtrent COVID-19 heel snel toeneemt en de evidentie en richtlijnen op korte termijn kan veranderen.

Dit protocol is tot stand gekomen in samenwerking met :

Opsteller Protocol	Datum	Protocol	Opmerkingen
Drs. M. Mohan- Algoe, MPH	13 aug 2020	Versie 1	Concept
Drs. M. Mohan- Algoe, MPH	06 sept 2020	Versie 2	Finalisering
Drs. M. Mohan- Algoe, MPH	13 sept 2020	Versie 3	Finalisering
Meelezer			
Drs Dew Sharman	17 aug 2020	Versie 1	Aanvullingen
Drs Sandra Goedhoop	20 aug 2020	Versie 1	Suggesties
Dr Robbert Bipat	24 aug 2020	Versie 1	Aanvullingen
Pt Sherwan Ramsoedit	23 aug 2020	Versie 1	Aanvullingen
Drs V. Nannan Panday, Cardioloog	24 aug 2020	Versie 1	Aanvullingen
Drs. Vinoj Sewberath Misser, MPH	12 sept 2020	Versie 2	Decontaminatie
COVID-19 OMT	06 Sept 2020	Versie 2	12 Sept 2020 Comments OMT
Drs. M. Chan, Patholoog AZP	12 Sept 2020	Versie 2	Comments ontvangen via OMT
Drs. M. Chan, Patholoog AZP	13 Sept 2020	Versie 3	Telefonisch overleg

1. Informatie voor de nabestaanden en medewerkers

Elke nabestaande en elke medewerker moet op de hoogte worden gebracht over het ziektebeeld door middel van een gesprek of schriftelijke communicatie.

Verwekker: Coronavirus SARS-CoV-2

Besmettingsweg: Mens-op-mens-transmissie via directe druppelinfectie (hoesten en niezen), mogelijk indirecte transmissie via oppervlakten en aerosolen tijdens medische procedures uitgevoerd in onvoldoende geventileerde ruimten. De overdracht van het COVID-19 virus vindt plaats via druppeltjes die in de lucht vrijkomen als een besmette persoon hoest, niest, praat of zingt. Deze druppeltjes bevatten het besmettelijke virus. Indien men zingt, of luid praat komen er veel meer virusdeeltjes in de lucht. Als dat gebeurt in een goed geventileerde ruimte (zoals in de buitenlucht), neemt de frisse lucht de besmettelijke virusdeeltjes voor een groot deel mee en daalt daarmee de kans op overdracht van het virus van mens-op-mens.

Incubatietijd: 2-14 dagen (gemiddeld 5-6 dagen)

Besmettelijke periode Het SARS-CoV-2 virus is mogelijk overdraagbaar ca 1-3 dagen voor het optreden van symptomen. In ieder geval tijdens symptomatische fase waarna virus nog langer met PCR aantoonbaar kan zijn in de keel/feces.

Symptomen: Van milde luchtwegklachten (neusverkoudheid, loopneus, niezen, keelpijn, hoesten), verhoging/koorts tot ernstige longontsteking en ademhalingsproblemen. Ook plotseling verlies van reuk en/of smaak (zonder neusverstopping) komt voor. De onderstaande klachten zijn gemeld bij COVID-19 patiënten:

- Koorts, koude rillingen
- Hoesten, Neusverkoudheid, kortademigheid
- Schorre stem, keelpijn
- Pijn bij de ademhaling
- Algemene malaise
- Vermoeidheid
- Algemene pijnklachten/Spierpijn
- Oog pijn
- Hoofdpijn, Duizeligheid
- Prikkelbaarheid/verwardheid/Delirium
- Buikpijn, anorexie/verlies van eetlust
- Diarree, overgeven, misselijkheid
- Verlies van of verminderde reukzin en smaakzin
- Conjunctivitis en verschillende huidafwijkingen

Risicogroepen voor een ernstig beloop van COVID-19:

- **Mensen die ouder zijn dan 70 jaar hebben een verhoogd risico op ernstig beloop**

- **Volwassenen (≥ 18 jaar) met onderliggende ziekten. Het gaat om volwassenen met:**
  - Langdurige longklachten waarvoor ze onder behandeling zijn bij een longarts (Chronische afwijkingen en functiestoornissen van de luchtwegen en longen, die vanwege de ernst onder behandeling van een longarts zijn);
  - Een chronische stoornis van de hartfunctie,
  - Diabetes mellitus: slecht ingestelde diabetes of diabetes met secundaire complicaties;
  - Ernstige nieraandoeningen die leiden tot dialyse of niertransplantatie;
  - Verminderde weerstand tegen infecties door medicatie voor auto-immuunziekten, na orgaan- of stamceltransplantatie, bij hematologische aandoeningen, bij afwezigheid van de milt, bij aangeboren of op latere leeftijd ontstane ernstige afweerstoornissen waarvoor behandeling nodig is, of tijdens en binnen 3 maanden na chemotherapie en/of bestraling bij kankerpatiënten;
  - Een onbehandelde hiv-infectie of een hiv-infectie met een CD4-getal $< 200/\text{mm}^3$;
  - Ernstig leverlijden ;
  - morbide obesitas (BMI > 40).

2. Technische en organisatorische aanpassingen

De nodige technische en organisatorische aanpassingen en beheersmaatregelen in het mortuarium, tijdens uitvaartdienst, bij lijkentransportbedrijf, in het crematorium, op de begraafplaats en thuis bij de overledenen door te voeren door het medewerkers en door de nabestaanden teneinde een schoon – en veilig werk milieu te creëren voor de medewerkers en de nabestaanden.

Wijs een team aan verantwoordelijk voor het invoeren en regelmatig monitoren van de technische en organisatorische aanpassingen op de verschillende locaties t.w.

- Mortuarium (lijkbewassingsruimte, aula / afscheidsruimte)
- Uitvaartbedrijf (kantoren)
- Lijkentransportbedrijf (lijkenwagen)
- Afscheidlocatie thuis bij de overledene
- Crematorium (Afscheidsruimte)
- Begraafplaats (Afscheidsruimte)

2.1. Technische aanpassingen

2.1.1. Hygiëne

1. Installeer 1 of meerdere handwas of desinfectie stations bij de in- en uitgangen en in het mortuarium, afscheidlocatie thuis bij de overledene, in de aula en in de afscheidszaal van het crematorium of begraafplaats
2. Plaats gesloten vuilnistonnen met vuilniszak op vaste plaatsen in het mortuarium, afscheidlocatie thuis bij de overledene, in het crematorium of begraafplaats (ingang, uitgang, toiletten, afscheidsruimte); ledig deze dagelijks (inclusief zak); gebruik wegwerphandschoenen en -schorten
3. Aparte in – en uitgangen voor het personeel en voor de nabestaanden indien mogelijk; indien deze mogelijkheid niet bestaat, moeten de in- en uitgangen goed bewaakt worden en regelmatig gedesinfecteerd worden

2.1.2. Stickermarkeringen

4. Plaats markeringen om de fysieke afstand van 1.5 meter tussen de mensen aan te geven. Tussen de medewerkers en de nabestaanden is een ruimte van 1.5 meter. Het meubilair wordt gemarkeerd zodat deze conform de fysieke inrichting in stand blijft en wordt gehandhaafd; het mag niet verplaatst worden.
5. Markeer looproutes; bij voorkeur in één richting met in achtneming van 1.5 m afstand

2.1.3. Fysieke afstand

6. Te allen tijde moet aan de fysieke afstand van 1.5 meter gehouden worden door personeel en door de nabestaanden
7. Als de aanbevolen afstand van 1.5 meter binnen en buiten de instanties zowel tussen medewerkers en nabestaanden alsook onderling niet mogelijk is om te bewaren, dan wordt aanbevolen
  - fysieke barrières tussen medewerker en nabestaanden op te werpen middels het plaatsen van afscheidingen m.b.v. een scherm van plastic of (plexi) glas en meubilair te verplaatsen of te zorgen voor een aangepaste opstelling, zodat de mensen op ca 1.5 m van elkaar zijn verwijderd

2.1.5. Ventilatie, Luchten en verkoeling

10. **Ventileren** is het 24 uur per dag verversen van de binnenlucht met verse buitenlucht. Maximaliseer ventilatie in de werkruimtes. Goed ventileren draagt bij tot een prettig en gezond binnenklimaat en helpt om de overdracht van luchtweginfecties zoals COVID-19 te beperken. De verse buitenlucht vervangt steeds een deel van de binnenlucht die vervuild is door bijvoorbeeld fijn stof en vocht. Let daarbij op de windrichting en een in- en uitstroom van lucht in één richting, zonder dat er recirculatie plaatsvindt.

Opties voor een goede ventilatie zijn:

- zoveel als mogelijk de ramen en deuren van de werkruimtes open houden tijdens de openingstijden
  - ventileren kan ook door ramen op een kier te-zetten, via roosters of kieren of installatie van mechanische ventilatiesystemen.
11. **Luchten** is aan frisse lucht blootstellen. Regelmatig luchten van ruimten is belangrijk.
    - Luchten wordt gedaan door telkens na een uur of anders afhankelijk van de frequentie en duur van het gebruik van de ruimte de ramen en deuren wijd tegen elkaar open te zetten in de ruimte gedurende 10 tot 15 minuten met als resultaat in één keer veel verse lucht naar binnen komt en luchtverversing plaatsvindt. Indien het een airconditioned ruimte betreft, wordt de airconditioning uit geschakeld voor de duur van het luchten.
  12. **Verkoeling:** Bedenk wel dat apparaten zoals airconditioning de lucht niet verversen, maar alleen verplaatsen. **Advies: de airconditioning blijft zoveel mogelijk uit. Indien het noodzakelijk is om de airconditioning aan te houden, wordt bij inschakeling van de airconditioning aanbevolen een zodanige instelling waarbij er een continue aanzuiging is van verse lucht i.p.v. het recirculeren van dezelfde lucht; de opties hiervoor zijn o.a.**
    - De airconditioning moet ingesteld zijn op exhaust/fresh air mode of
    - Te zorgen voor continue aanzuiging van verse lucht voor verversing middels
      - Het plaatsen van afzuigventilatoren
      - Het open houden van ramen, via roosters of kieren of
      - Het installeren van mechanische ventilatiesystemen.

- Aanvullende maatregelen en aanpassingen aan de ventilatiesystemen zijn niet nodig op basis van de huidige inzichten. Wel is het van belang dat de ventilatie steeds plaatsvindt en past bij de gebruiksfunctie van het gebouw.
  - o Het is echter nog onbekend in welke mate ventilatie (luchtverversing) helpt om de overdracht van COVID-19 daadwerkelijk tegen te gaan.
  - o Daarom blijft het belangrijk om naast goed ventileren van ruimten, al dan niet met gebruik van de airconditioning, ook de algemene adviezen in acht te nemen zoals handen wassen, mondneuskap dragen en het houden aan de fysieke afstand van 1.5 m.
- 8. In toiletten optimaal gebruik maken van ventilatie mogelijkheden en indien nodig voorzien van afzuigventilatoren

2.2. Organisatorische aanpassingen

2.2.1. Hygiëne - Algemeen

9. Verplicht stellen van het gebruik van mondneusmaskers voor alle personeel op de werkvloer en voor alle nabestaanden reeds bij het binnentreden van het mortuarium, afscheidslocatie thuis bij de overledene, in het crematorium of op de begraafplaats
10. Een of meerdere medewerkers (toezichthouders) plaatsen bij de in- en uitgangen en indien nodig op meerdere locaties die toezicht houden op de naleving van de COVID-19 maatregelen, protocollen, de beheersmaatregelen en veiligheidsregels
11. Instrueer de toezichthouders de medewerkers en nabestaanden aan te spreken bij ongewenst en onverantwoord gedrag m.b.t. naleving van de COVID-regels, protocollen, de beheersmaatregelen en de veiligheidsregels
12. Handhygiëne: het ontsmetten van de handen van het personeel en van de nabestaanden met hand sanitizer (minimaal 70% alcohol
  - Bij de in- en uitgang) en
  - Bij gebruikmaking van de sanitaire voorzieningen
  - Bij het verrichten van rituelen
13. Ruim af en desinfecteer oppervlaktes, objecten en equipment veelvuldig zelf (kantoormeubilair, meubilair (stoelen en tafels), deurklinken, handgrepen) na elk vertrek van de nabestaanden met verdunde chlooroplossing of met allesreiniger.
14. Reinig de openbare vloeren, ruimtes en sanitaire voorzieningen conform geldend schoonmaak protocol, bij voorkeur in afwezigheid van medewerkers en nabestaanden.

Reiniging: alles reiniger of een andere desinfectantia

***Desinfectie: verdunde chlooroplossing (voor oppervlakten, apparatuur):
30 ml chloor 5% op 1 liter water en aan de lucht laten drogen***

---

15. Toiletten voorzien van spuitflessen met chlooroplossing t.b.v. zelf schoonmaken voor en na gebruik van deurklinken, kranen en het doortrek-mechanisme
16. Na het schoonmaken emmers grondig afspoelen, stofzuigermonden goed schoonmaken, vieze dweilen en doekjes grondig reinigen met bleekmiddelen en ophangen om goed te drogen in de zon (indien geen droger beschikbaar) of weggooien.

2.2.2. Hygiëne bij lijkbewassing van personen NIET overleden aan COVID-19

17. Iedereen dient een chirurgische mondneuskapje te gebruiken.

18. Voordat de ruimte wordt binnen gegaan dienen de handen te worden ontsmet met handsanitizer met een alcoholgehalte van 70%, of alcoholoplossing 70%.

19. Bij de lijkbewassing moet gebruik gemaakt worden van de volgende persoonlijke beschermende middelen:

- Water niet-doorlaatbare wegwerp-handschoenen,
- Water niet-doorlaatbare wegwerpschort met lange mouwen,
- Spatbril of face shield.
- Het gebruik van wegwerpmutsen en schoen-overtrekslofjes biedt extra bescherming, maar is niet verplicht.

De beschermende middelen dienen over de werkkleding aangetrokken te worden. Dit geldt voor iedereen die zich in de kamer van lijkbewassing bevindt. Alle beschermende middelen dienen na gebruik te worden opgeruimd in een afgesloten vuilniszak.

20. Gemeenschappelijk gebruik van voorwerpen door nabestaanden en lijkbewassers, zoals kalebassen, bekers, glazen, sigaren etc. is niet toegestaan.

21. Alle niet-steriliseerbare hulpmiddelen zoals make-up artikelen, kammen, borstels, scheerapparaten, etc. die worden gebruikt voor het opmaken van het stoffelijk overschot dienen na gebruik te worden opgeruimd.

- Bij de Hindoes is het ook een gewoonte om deze hulpmiddelen in de lijkenkist van de overledene te plaatsen.

22. Alle steriliseerbare hulpmiddelen dienen te worden gereinigd door middel van een verdunde chlooroplossing*.

**** Verdunde chlooroplossing (voor oppervlakten, apparatuur, etc):
10 ml chloor 5% in 1 Liter water, oppervlakte aan de lucht laten drogen***

---

23. Het balsemen van stoffelijke overschotten van personen NIET overleden aan COVID-19 is toegestaan.

2.2.3. Hygiëne bij lijkbewassing van personen overleden aan COVID-19

24. Lijkbewassing van aan COVID-19 overleden personen volgens rituelen of door een groep personen / nabestaanden wordt ten zeerste afgeraden.
25. Personen die overleden zijn aan COVID-19 infectie dienen zo snel als mogelijk begraven of gecremeerd te worden.
26. Het afleggen dient uitgevoerd te worden door het personeel (verpleging) van het ziekenhuis en van het mortuarium van het AZP die speciaal getraind is in het gebruik van PPE en het schoonmaken en desinfecteren van ruimten volgens Richtlijn Postmortale Zorg COVID-19 van Dr M. Chan, 25 03 2020 en de richtlijnen aan – en uittrekken van PPE
- ❖ Deze richtlijn beschrijft de postmortale zorg aan mensen die gestorven zijn aan de novel corona virus ziekte (COVID-19) en is gebaseerd op de huidige beschikbare data .
  - ❖ In eerste instantie gaan we uit van overleden patiënten die verzorgd werden op een IC of isolatiekamer in een ziekenhuis.
  - ❖ *Op basis van dit document kunnen we een onderscheid maken in 2 momenten van afleggen nl*
    - **1. Aflegging door de verpleging in het ziekenhuis: de handelingen voor het inpakken en verplaatsen van het lichaam naar het mortuarium, ontvangst in het mortuarium, afleggen en begravenis of cremeren.**
    - **2. Aflegging op de dag van de begravenis of crematie waarbij het lichaam wordt gewassen, gekleed en opgemaakt. wordt ook gedaan door een speciaal team van het mortuarium getraind in het gebruik van PPE en volgens de richtlijn postmortale zorg COVID-19.**
    - **3. ZOWEL DE 1^E ALS DE 2^E AFLEGGING WORDT UITGEVOERD DOOR EEN SPECIAAL GETRAIND TEAM**
27. Crematorium / begraafplaats
- Personeel van het crematorium/ begraafplaats moet ingelicht worden omtrent een COVID-19 positieve overledene.
  - Personeel dient algemene veiligheidsvoorschriften in acht te nemen (handhygiëne , gebruik van handschoenen).
  - Personeel van het crematorium / begraafplaats en nabestaanden dienen handhygiëne uit te voeren na crematie of begravenis
  - As van de crematie is geen gevaar voor besmetting . Deze mag verzameld worden voor het uitvoeren van rituelen
  -
28. In het Hindoeïsme en de Islam zijn er ook voorzieningen om symbolisch lijkbewassing te doen bij gevaar voor de algemene en individuele gezondheid.

2.2.4. Hygiëne bij de speciale rituele handelingen bij afscheidsceremonies

29. Bij de Christenen is het gebed het aller belangrijkste ritueel bij afscheidsceremonie.
- Tijdens de gehele afscheidsceremonie wordt zingen afgeraden.
  - Indien de culturele rites zingen noodzakelijk maken, dient het zingen beperkt te worden tot 2-3 liederen met mondneuskap en met inachtneming van de COVID-19 regels
  - Ook blaasinstrumenten, andere muziekinstrumenten en bazuinkoormuziek wordt afgeraden.
30. Bij de Hindoes worden de speciale rituelen volgens hindoe rites bij de afscheidsceremonie uitgevoerd door één nabestaande begeleidt door de pandit thuis bij de overledene zelf of in zaal waar het stoffelijk overschot is opgebaard.
- Tijdens deze rituelen draagt de nabestaande wegwerphandschoenen en plaatst een stip op het voorhoofd van de overleden. Vervolgens worden een bloemenkrans en geofferde rijstballetjes geplaatst in de kist en de overledenen wordt besprenkeld met rooswater.
  - In uitzonderlijke situaties kan dit ritueel ook op afstand plaatsvinden
  - Bij een overledene als gevolg van de COVID-19 wordt volstaan door al de bovengenoemde rituelen uit te voeren op de gesloten lijknekist.
31. Bij de Moslims is het gebed bij de uitvaart het aller belangrijkste ritueel dat uitgevoerd door slechts 1 persoon en ook nog op afstand met inachtneming van de COVID-19 maatregelen.

2.2.5. Hygiëne bij het nemen van afscheid.

32. Indien de familie afscheid wenst te nemen in de kamer, vóór de overledene is bewassen of nadat de overledene is opgebaard, is dat mogelijk met in acht neming van COVID-19 hygiëne maatregelen en gebruik van persoonlijke beschermingsmiddelen.
33. Personen boven 60 jaar en personen met onderliggende ziekten zoals suikerziekte, aandoeningen van de luchtwegen, hartziekten en zij die immuno-gecompromiteerd zijn - verminderde weerstand hebben door ziekte of bepaald medicamentengebruik - mogen niet in direct contact komen met het ontzielde lichaam.
34. Het aantal familieleden dat kan deelnemen is behalve van het vermelde aantal in het samscholingsverbod, ook afhankelijk van de grootte van de afscheidskamer/aula.
- Te allen tijde moet men houden aan de COVID-afstand van 1.5 meter.
  - Geadviseerd wordt afscheid te nemen in kleine groepen.
  - Deelname van kinderen wordt afgeraden.
35. Het geven van handdrukken of andere vormen van lichamelijk contact bij het bij het condoleren is niet toegestaan.
36. Het tonen van het gelaat is toegestaan, indien deze is afgedekt door een transparante plaat (glas/plastiek)

37. Het lichaam van de overledene mag niet worden aangeraakt of gekust.

- Indien de familie op grond van culturele rites dit dringend wenst, dient zij water niet-doorlaatbare wegwerphandschoenen en schort te gebruiken bij eventueel direct contact met het stoffelijk overschot.
- **Het kussen van de overledene blijft verboden).**

38. Volgens hindoe rites wordt afscheid genomen door de nabestaanden met gevouwen handen waarbij bloemen worden geplaatst in de lijkenkist en de overledenen wordt besprenkeld met rooswater.

- In geval het de overledene is overleden tgv COVID-19 blijft lijkenkist gesloten en wordt afscheid genomen met gevouwen handen

39. De handen moeten na het afscheid met water en zeep worden gewassen en vervolgens gedesinfecteerd met een alcoholoplossing 70% of hand sanitizer 70%.

2.2.6. Fysieke afstand

40. Ten allen tijde de fysieke afstand bewaren van 1.5 meter

41. Indien van toepassing zoveel mogelijk online vergaderen met de nabestaanden

42. Contact onderhouden met andere medewerkers en nabestaanden middels telefoon en e-mails; indien nodig virtual meeting organiseren

2.2.7. Personeelsmanagement

43. Personeelsadministratie (naam, adres, telefoonnummer, familieleden in huis)

44. Personeelsrooster hanteren; dienstrooster met taakverdeling

45. In- en uittekenlijst, ook bij tussendoor weggaan

2.2.8. Bezettingsgraad personeel en nabestaanden

46. Beperking van het aantal nabestaanden dat tegelijk aanwezig is in het mortuarium, crematorium of begraafplaats is afhankelijk van het aantal personen aangegeven in het samenscholingsverbod en de oppervlakte van de beschikbare ruimtes rekening houdend met de COVID-19 afstand van 1.5 m en de hygiëne maatregelen

47. Gebruik een vast aantal stoelen om precies te weten hoeveel nabestaanden ten alle tijden in de beschikbare ruimtes aanwezig zijn rekening houdend met 1.5 m afstand;

48. Registreer alle nabestaanden met naam, adres, telefoonnummer, dag en datum, aankomst en vertrektijd. (Presentielijst)

2.3. Educatie van het personeel en communicatie

1. Speciale voorlichtingsposters met de COVID-19 gedragsregels en hygiëne maatregels duidelijk zichtbaar voor de nabestaanden en voor het personeel plaatsen bij de ingangen, afscheidszalen en in de werkruimten
2. De hygiëne regels, voorwaarden en protocollen dienen duidelijk zichtbaar geplaatst te worden binnen en buiten het mortuarium, afscheidslocatie thuis bij de overledene, in het crematorium of op de begraafplaats
3. De hygiëneregels, voorwaarden en protocollen dienen duidelijk gecommuniceerd te worden naar hun medewerkers toe via email, telefoon, WhatsApp of SMS of via social media evenals met de nabestaanden

3. Instructies voor medewerkers

Indien een medewerker een van de volgende symptomen vertoont, dient deze de thuis te blijven en niet aan het werk te gaan.

De medewerker neemt onmiddellijk telefonisch contact op met de huisarts en/of BOG 178

- Koorts	- Algemene pijnklachten
- Koude rillingen	- Oog pijn; conjunctivitis
- Hoesten,	- Hoofdpijn, Duizeligheid
Neusverkoudheid,	- Prikkelbaarheid/verwardheid/Delir
kortademigheid	- Buikpijn, anorexie/verlies van eetlust
- Schorre stem, Keelpijn	- Diarree, overgeven, misselijkheid
- Pijn bij de ademhaling	- Verlies van of verminderde reukzin en smaakzin (zonder verkoudheid)
- Algemene malaise	- Verschillende huidklachten
- Spierpijn	

3.1. Maatregelen voor het betreden van de werkvloer

1. Was de handen minimaal 20 seconden met water en zeep
2. Desinfecteer de handen met alcohol 70%
3. Doe een schoon mondkapje aan.
4. Desinfecteer de handen weer met alcohol 70%
5. Raak het gezicht of kapje niet meer aan.
6. Betreedt de werkvloer

3.2. Maatregelen op de werkvloer

1. Fysieke afstand bewaren van de collegae
2. Indien u uw mondneuskap wilt verwijderen voor frisse lucht dan dient u buiten te stappen in openlucht
3. Reinig de werkoppervlakken om de twee uur met water en zeepoplossing (CIC 5-1 spray)(CDC, 2020a)
4. Desinfecteer uw handen ook regelmatig na gebruik van sanitaire voorzieningen en in de pauzes
5. Voor lijkbewassing volg de instructies van
  - 2.2.2. Hygiëne bij lijkbewassing van personen NIET overleden aan COVID-19 en
  - 2.2.3. Hygiëne bij lijkbewassing van personen overleden aan COVID-19

4. Stappenplan bij een infectie van medewerkers

4.1. Instructies voor zieke medewerkers

Indien een medewerker COVID-19 positief wordt getest, dient deze meteen de (bedrijfs)arts op de hoogte te stellen van diens aanwezigheid op de lijkbewassing en afscheidsceremonie, zodat de nodige maatregelen getroffen kunnen worden in overleg met de autoriteiten van BOG 178.

1. Maak contact met de autoriteiten van BOG 178 voor verdere instructies, contact tracing, beoordeling aard van het contact en risico analyse van de overige nabestaanden en bezoekers.
2. Informeer het overige medewerkers over de infectie alleen na duidelijk verkregen toestemming van de COVID-19 positief geteste.
3. Na het bekend worden van de infectie wordt erop indicatie een extra oppervlakte reiniging en desinfectie ronde volgens het decontaminatie protocol ingezet.

Zie bijlage 1

4.2. Instructies voor COVID-19 suspecte medewerker aan het werk

1. Indien een medewerker suspect is voor COVID 19 gedurende zijn aanwezigheid op het werk dan wordt deze in een aangewezen ruimte geïsoleerd en worden de medische hulpdiensten snel ingeschakeld (178, bedrijfsarts of huisarts)
2. Na het afvoeren van de zieke worden oppervlaktes (tafels, stoelleuning) en plekken waar de zieke is geweest grondig gereinigd en gedesinfecteerd. Reinigers moeten PPE aantrekken. (Zie bijlage 1)
3. Volg de instructies onder 4.1. indien deze positief wordt getest

5. Instructies voor de nabestaanden

Indien u een van de volgende symptomen vertoont, dient u thuis te blijven, ga niet op straat of naar openbare plekken!

Neem telefonisch contact op met de huisarts en/ of BOG 178

- Koorts	- Algemene pijnklachten
- Koude rillingen	- Oog pijn; conjunctivitis
- Hoesten,	- Hoofdpijn, Duizeligheid
Neusverkoudheid,	- Prikkelbaarheid/verwardheid/Delir
kortademigheid	- Buikpijn, anorexie/verlies van eetlust
- Schorre stem, Keelpijn	- Diarree, overgeven, misselijkheid
- Pijn bij de ademhaling	- Verlies van of verminderde reukzin en
- Algemene malaise	smaakzin (zonder verkoudheid)
- Spierpijn	- (Verschillende huidklachten)

5.1. Instructie voor de nabestaanden

1. Draag een mondneuskapje, zodra u in de nabijheid komt van mensen in de openbare ruimte; indien u uw mondneuskap wilt verwijderen voor frisse lucht dan dient u buiten te stappen in openlucht
2. Was uw handen met water en zeep of desinfecteer met alcohol 70%.
3. Moet u ergens wachten, houdt minimaal 1.5 m afstand van de volgende personen.
4. Raak niet onnodig oppervlakken aan, en als het nodig is desinfecteer daarna uw handen
5. Volg de instructies van de locaties strikt op

5.2. Instructies voor COVID-19 suspecte nabestaande

1. Indien een nabestaande suspect is voor CoVID-19 gedurende zijn aanwezigheid in het mortuarium, crematorium of begraafplaats dan wordt deze in een aangewezen ruimte geïsoleerd en worden de medische hulpdiensten snel ingeschakeld (178, bedrijfsarts of huisarts)
2. Na het afvoeren van de zieke worden oppervlaktes (tafels, stoeleuning) en plekken waar de zieke is geweest grondig gereinigd en gedesinfecteerd. Reinigers moeten PPE aantrekken. Zie bijlage 1

6. Checklist voor de verantwoordelijken

Ventilatie:

- Ventilatie / luchtcirculatie
- Airconditioning op stand met aanzuiging verse lucht
- Afzuigventilators / afzuigfans

Hygiëne

- Reinigingsschema en -protocol; speciale aandacht voor ruimtes waar er veel verkeer is
- Mond- en neusbedekkingsbeleid (medewerkers en nabestaanden)
- Toiletten: zeep, chlooroplossing, doekjes & ventilatie (personeel)
- handenalcohol/ sanitizer of wasbakken met zeep (nabestaanden)
- gesloten vuilnistonnen met vuilniszak (toiletten, ingang)/ dagelijks ledigen (wegwerphandschoenen en schorten)

Lay-out en efficiënt bezoek / fysieke afstand

- Maximaal aantal personen in het mortuarium, crematorium of begraafplaats
- Sticker markeringen of indicatiestrepen t.b.v. fysieke afstand 1.5 m

Personeelsmanagement

- Personeelsadministratie (naam, adres, telefoonnummer, familieleden in huis)
- Vaste groepen voor samenwerken waar toepasselijk
- Beweging op de werkvloer beperken tot specifieke afdeling
- In- en uittekenlijst, ook bij tussendoor weg gaan
- Personeelsrooster aanwezig met taakverdeling
- Instructie voor thuisblijven/ contact huisarts of hotline bij COVID-19 verschijnselen.
- Voor het hervatten van werk is een screening door de huis of bedrijfsarts noodzakelijk.

Management van nabestaanden

- Nabestaandenadministratie (naam, adres, telefoonnummer)
- Toezichthouders bij de in- en uitgangen en op de werkvloer
- Camerabewaking

Literatuurlijst

- Recommendation to Member States to improve hand hygiene practices widely to help prevent the transmission of the COVID-19 virus
- Working safely during coronavirus (COVID-19) - Guidance - GOV.UK
- Keeping workers and customers safe during coronavirus (COVID-19) in shops and branches)
- Hand Hygiene Recommendations
- Guide to Local Production: WHO-recommended Handrub Formulations
- RIVM, 2020
- CDC, 2020
- <https://lci.rivm.nl/aerogene-verspreiding-sars-cov-2-en-ventilatiesystemen-onderbouwing>
- PAHO WHO Dead Body Management in the context of the novel coronavirus (COVID-19) interim recommendations, March 18,2020 •
- Richtlijn postmortale zorg COVID-19 Drs. M. Chan 25-03-2020
- Bongers J, Handreiking COVID Mortuarium Erasmus MC versie 2.0, 25 maart 2020
- Government of India Ministry of Health & Family Welfare , COVID-19 Guidelines on dead body management, 15 march 2020
- <https://antibiotica.sr/.covid-19/aankleden-ppe/>.
- <https://antibiotica.sr/.covid-19/uitkleden-ppe/>
- Review: The safe handling of a corpse (suspected) with COVID-19
LGM Dijkhuizen, HT Gelderman, WLJM Duijst
Journal of Forensic and Legal Medicine

Bijlage 1: Decontaminatie

PPE t.b.v. de schoonmaak:

- Maak gebruik van werpwerp verbruiksartikelen:
  - o Standard chirurgische mondneuskap
  - o Handschoenen
  - o Lange mouw schort
    - Te vervangen met linnen lange mouw schort met plastic halterschort erover heen

PPE na gebruik weghalen en als medisch afval verwerken

Decontaminatie proces:

Stap 1:

- A. Reiniging met
  - o allesreiniger en water of met reinigingsmiddel geïmpregneerde doekjes of met schoon zeep oplossing of chloor oplossing
  - o Spoel af, laten drogen aan de lucht
- **EN**
- B. Desinfecteer:
  - o Oppervlakten: chloor oplossing (30 ml chloor 5% op 1 Liter water)

Stap 2:

- A. Ruim af
  - o Wegwerpdoekjes / papierrol onmiddellijk weg in de medische afvalcontainer of daartoe bestemde container of gesloten vuilniszak
  - o Wasmiddel/desinfecterende oplossing weg in de daarvoor bestemde ruimte op
- B. verwijder persoonlijke beschermingsmiddelen en gooi ze weg in de medische afvalcontainer of daartoe bestemde container of gesloten vuilniszak
- C. Handhygiëne uitvoeren

Zie ook website AZP Medische Microbiologie

<https://antibiotica.sr/.covid-19/aankleden-ppe/>

<https://antibiotica.sr/.covid-19/uitkleden-ppe/>